

POSESIUNI MOLDOVENEȘTI ÎN TRANSILVANIA (secolele XV—XVI)

FRANCISC KISS

Evul mediu în istoria Transilvaniei și Moldovei se caracterizează atât prin legăturile tradiționale firești: economice și culturale, cât și prin apropierea politică reflectată în actele vremii și măsurile concrete luate în acest scop.

În veacul al XV-lea, când imixtiunea otomană devine iminentă, efortul militar comun completează cu o nouă vigoare această apropiere, conferindu-i noi valențe. Manifestarea concludentă în acest sens se realizează în epoca lui Ștefan cel Mare, când oblăduirea domnitorului se extinde și asupra posesiunilor din Transilvania: Cetatea Ciceului și Cetatea-de-Baltă.¹

Extinderea stăpînirii Țării Moldovei asupra unor feude din Transilvania s-a înscris pe linia continuării unor tradiții a domnilor Țării Românești care aveau unele posesiuni în aceste părți. Campania militară condusă de Carol Robert în Țara Românească, la 1330, s-a întreprins și ca urmare a faptului că Basarab și-a extins autoritatea asupra Severinului.

Întărirea statului feudal Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a conferit stabilitate existenței unor posesiuni a domnilor Țării Românești în Transilvania, fapt ce a fost recunoscut și de regii Ungariei. Drep-tul de stăpînire a domnilor munteni în aceste părți avea și un temei de ordin tradițional reflectat prin conștiința tradiției descălecării voievodului Radu Negru din ținutul Făgărașului. În formularea lapidară a lui Vlad Țepeș, posesiunile Severinului, Făgărașului, Amlașului — la care, vremelnice, în timpul lui Mircea cel Bătrîn s-a adăugat Cetatea Branului și Cetatea Bologa — sînt considerate ca „vera hereditas nostra”, adevăratele noastre moșteniri.²

Creșterea presiunii otomane asupra Țării Românești, dublată de anarhia feudală internă au determinat pierderea posesiunilor ardelenice; Radu cel Mare se mai numea, în anul 1502, „duce de Făgăraș și Amlaș” iar, Neagoe Basarab, în 1517 exercita prerogativele sale de stăpîn doar peste ținutul Geoagiului.

Apropierea politică între Moldova și Ungaria a cerut un timp mai îndelungat, ca urmare a pretențiilor de arbitraj ale regelui Ungariei, Matei Corvin, în disputa dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron asupra tronului Moldovei. Legăturile reci, ostile chiar, cu Ungaria la începutul domniei lui Ștefan cel

¹ Cetatea Ciceului (situată pe valea Someșului Mare, în apropierea orașului Dej) și Cetatea-de-Baltă (situată pe valea Tirnavei Mici, în apropiere de Blaj) au fost construite la începutul veacului al XIV-lea, făcînd parte, alături de cetățile Deva, Lita, Unguraș, Gurghiu, din rîndul cetăților voievodale.

² Dimitrie Onciul, *Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Editura științifică, București, 1968, vol. II, p. 66, 95; Iosif Pataki, *Ceva despre relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 1957, vol. II, p. 422—425.

Mare au fost consecința firească a azilului politic acordat uzurpatorului Petru Aron de către Matei Corvin, concretizate și în intervenții armate repetate ale lui Ștefan în Transilvania și prin sprijinirea tendințelor separatiste ale acestei țări față de regatul Ungariei. Răscoala nobilimii transilvănene din anul 1467 s-a bucurat de ajutorul lui Ștefan cel Mare.³ În toamna aceluiași an, Matei Corvin a condus o expediție militară în Moldova, fără a obține vreun rezultat, suferind eșec în lupta de la Baia. Ofensiva lui Ștefan cel Mare în Transilvania, uciderea lui Petru Aron în 1469 au demonstrat baza largă a domniei și întărirea puterii centrale, dar au avut și semnificația dispariției motivului generator de neînțelegeri.

Din lipsa unor dovezi documentare de valoare peremptorie, până în prezent nu s-a putut ajunge la un acord comun asupra datei când Ștefan cel Mare a luat în stăpânire posesiunile transilvănene. Este de valabilitatea certitudinii faptul că actul donării a avut loc abia după consumarea ostilităților, odată cu destinderea politică între Moldova și Ungaria și identificarea intereselor majore ale acestora, în fața invaziei otomane.

Legăturile economice, care au suferit mai puțin în urma conflictului, își reiau cursul lor firesc încă din anul 1469. Acordarea de privilegii, de către Ștefan, negustorilor brașoveni, în 1472 și garantarea de către Matei Corvin, în 1473, a activității comerciale nestînjenite a negustorilor moldoveni în Transilvania, au normalizat legăturile economice între Ungaria și Moldova. Intensificarea legăturilor economice indica și procesul încălzirii climatului politic. Promovînd o politică externă activă, Matei Corvin avea nevoie de îmbunătățirea relațiilor cu Moldova: conflictul cu Polonia, început în anul 1470, pentru stăpînirea Boemiei, iar mai tîrziu războiul de durată purtat cu Frederic al III-lea, împăratul Germaniei, necesita un aliat valoros în răsărit unde pericolul otoman era în creștere.⁴

În unele izvoare narative actul donării se pune în legătură cu împăcarea dintre Ștefan cel Mare și Matei Corvin, intervenită în jurul anilor 1467—1470. Cronicarul Istvánfi afirmă că Cetatea Ciceului și Cetatea-de-Baltă au fost donate lui Ștefan cel Mare încă în anul 1467.⁵ O datare apropiată de aceasta se află și în cronicile noastre interne. În *Letopisețul de la Putna*, donarea cetăților ardelene se pune în legătură cu împăcarea din jurul anilor 1469—1470.⁶

Istorisind împrejurările donării, Grigore Ureche, în „*Letopisețul*” său, se situează pe aceeași linie a desfășurării evenimentelor: „decî după puțină vreme au încetat vrajba între craiu unguresc și între Ștefan vodă, că văzînd ei că vrăjmașul lor și a toată creștinătatea, Turcul le stă la spate... văzînd această înșelăciune Mateiaș craiu și Ștefan Vodă s-au împăcat și s-au așezat încă după pace așezată și legătura tare ce făcură amîndoi au dăruit Mateiaș craiu pre Ștefan vodă cu două cetăți mari la Ardeal anume Balta și Ciceul”.⁷ Dacă avem în

³ Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, Edit. Albatros, București, 1970, p. 55.

⁴ *Ibidem*, p. 72—73.

⁵ Nicolaus Isthuannffius *Regni Hungariae Historia*, în *Monumenta Hungariae Historica*, Pesta, 1866, vol. XVI, p. 132.

⁶ *Letopisețul de la Putna*, în Ion Bogdan, *Cronicile slavo-române*, Edit. Academiei, București, 1959, p. 62.

⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 49.

vedere tratarea analitică a evenimentelor de către Grigore Ureche, în acest caz, împăcarea și actul donării, fiind istorisite în preajma luptei de la Lipnic, trebuia să fi avut loc înainte de anul 1470.

Mărturiile cronicarilor care au încercat să scurteze timpul între conflict și împăcare, trebuie privite cu anumite rezerve. Chiar dacă a existat o apropiere între Ștefan cel Mare și Matei Corvin, în anii următori luptei de la Baia, situația politică îmbunătățită nu s-a valorificat prin donarea unor posesiuni.

Urmărind situația cetății și a domeniului Ciceului, se poate constata că după răscoala nobilimii din 1467, acestea au trecut din posesiunea familiei Bánffy, cu marea majoritate a satelor aparținătoare, în posesiunea nobilului Gheorghe Imrefi Szerdahelyi.⁸

O situație asemănătoare prezintă în acești ani și Cetatea-de-Baltă, care în 1462 a fost zălogită voievodului Transilvaniei, Ioan Pongráz cu 8000 de galbeni, sumă care la reînnoirea contractului în anul 1471 a fost majorată la 20000 de galbeni.⁹ Donarea cetății Ciceului și zălogirea Cetății-de-Baltă pînă în anul 1471 ne duc la convingerea că ele nu au format în acești ani posesiuni ale Țării Moldovei.

Unii istorici ca : Augustin Bunea și Vasile Pârvan înclină a crede că actul donării a avut loc în anul 1475.¹⁰

Ridicarea prestigiului internațional al Moldovei, în urma luptei de la Vaslui, a dus și la reconsiderarea atitudinii lui Matei Corvin față de Ștefan cel Mare. Tratatul încheiat între Ungaria și Moldova la 12 iulie 1475 reprezintă legalizarea raporturilor între țările vecine (sau oficializarea raporturilor în condițiile vremii), tratatul avînd o formă omagială și conținutul unei alianțe de ofensivă și defensivă în fața expansiunii otomane. Într-un nou tratat, încheiat la 15 august al aceluiași an, se prevede acordarea de azil domnitorului, familiei și boierilor în „fortificațiile, cetățile și orașele noastre“, în cazul cînd ar fi siliți de „forța dușmanului“ să părăsească țara.¹¹ Acordul are un conținut general și nu poate fi privit ca un act de donație. Aceeași constatare rămîne valabilă și în privința scrisorii nedatate a lui Matei Corvin către Ștefan cel Mare în care regele maghiar se arată dispus să trateze despre castrul cerut.¹² După conținut, este probabil ca scrisoarea să fi fost redactată în anul 1475.

Pentru efectuarea donării în anul 1475 pledează o singură mențiune : scrisoarea voievodului Transilvaniei, Ioan de Szentgyörgy către capitlul de Alba Iulia în anul 1508, în care se afirmă că Matei Corvin, fără răscumpărare bănească și de la sine putere a luat Cetatea-de-Baltă, din mîinile familiei Pongráz și a donat-o „în jurul anului 1476“, „Ilustrului Domn Ștefan, odinioară Voievodul Moldovei“.¹³

⁸ J. Kádár, Szolnok-Dobokavármegye monographiája, Dej 1930, vol. II, p. 391.

⁹ Victor Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei*, Dej, 1927, p. 16.

¹⁰ Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj 1902, p. 15 ; Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 71.

¹¹ *Relațiile internaționale ale României în documente*, Edit. politică, București, 1971, p. 131.

¹² Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1891, vol. II—1, p. 2.

¹³ Nicolae Densușeanu, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1891, vol. II—2, p. 582.

Urmărind situația celor două cetăți, în acești ani, constatăm următoarele : Cetatea-de-Baltă și domeniul ei au fost zălogite la 4 martie 1479 văduvei fostului voievod al Transilvaniei, Ioan Pongráz.¹⁴ Situație asemănătoare găsim și în cazul cetății Ciceului unde, în 1483, se pomeneste numele castelanului Dominic Nagy de Koronczo, iar în anul următor avem mențiuni despre Valentin Lite-rati îndeplinind funcția de judecător de curte al familiei Szerdahelyi.¹⁵

Pornind de la admiterea faptului că donarea celor două cetăți s-a făcut concomitent, se poate presupune că trecerea lor în stăpînirea țării Moldovei a avut loc după anul 1483, cînd însăși situația politică a cerut parafarea alianței din anul 1475 prin măsuri menite să asigure durabilitatea acesteia.

În anul 1484, Moldova pierde două cetăți înfloritoare : Chilia și Cetatea Albă ocupate prin surprindere de către turci. Pierderile au lovit puternic potențialul de apărare al țării, cetățile fiind zestre de valoare pentru Moldova, ser-vind, în același timp, și ca bastioane în lupta antiotomană.

Întorsătura evenimentelor a dus la precipitarea atmosferei politice, prin faptul că regele Matei Corvin a avut partea lui de vină în pierderile suferite. Atacul surprinzător și izbînda turcilor au fost facilitate de sesizarea la timp a faptului că din armistițiul încheiat cu Matei Corvind în 1483, pe termen de cinci ani, au fost omise garanțiile pentru cetățile de la Dunărea de Jos. Cronicarul Verancsics Antal referindu-se la aceste evenimente, în lucrarea sa : „De rebus gestis Hungarorum“, descrie starea de revoltă a moldovenilor și atitudinea regelui Matei Corvin care, pentru săvîrșirea greșelii regretabile, pedepsește pe Petru cancelarul cu „închisoare veșnică“. Cu această ocazie, pentru păstrarea relațiilor bune cu Ștefan cel Mare, regele Matei Corvin, donează cetatea Ciceului și Cetatea-de-Baltă domnului moldovean.¹⁶

Efectuarea donărilor sub formă de recompensă apare și într-o scrisoare din 1528, documentul făcînd pomenire doar despre Cetatea Ciceului.¹⁷ Într-un act emis de regele Ungariei, Ferdinand I, la 22 decembrie 1540, se subliniază că s-a dat „Cetatea Ciceului și Cetatea-de-Baltă în părțile Transilvaniei în locul Chiliei și Cetății Albe ocupate de turci“.¹⁸

Mărturiile sînt concludente, ele trebuie să corespundă realității ; Ștefan cel Mare a intrat în stăpînirea cetăților transilvănene în 1484 sau în anii imediat următori. Donarea a fost cu atît mai necesară cu cît Matei Corvin, în acest an, a început războiul cu Frederic al III-lea, împăratul Germaniei, iar în noua constelație internațională, alianța lui cu Ștefan cel Mare i-a permis o mai mare siguranță în acțiunile militare.

Exercitînd prerogativele sale de stăpîn, Ștefan cel Mare a dat noilor posesiuni o organizare politică și militară adecvată. În fruntea cetăților, după obicei moldovenesc, sînt numiți doi pîrcălabi ca reprezentanți direcți ai domnitorului,

¹⁴ V. Motogna, *Cetatea Ciceului*, p. 16.

¹⁵ V. Motogna, *Stăpînirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceului*, în *Articole și documente*, Cluj, 1923, p. 25.

¹⁶ Verancsics Antal, *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni* (Faptele maghiarilor de la căderea regatului), în *Monumenta Hungariae Historica*, Pesta, 1857, vol. I, p. 115—116.

¹⁷ E. Veress, *Fontes Rerum Transsylvanicarum*, Budapesta, 1914, vol. IV, p. 171—172.

¹⁸ E. Veress, *Fontes...*, IV, p. 304.

avînd atribuții economice, administrative și militare. De ordinele pîrcălabilor ascultau cnejii și juzii satelor de pe domeniile cetăților.

Documentele au consemnat și numele unor pîrcălabi, din perioada domniei lui Ștefan cel Mare, astfel : în fruntea Ciceului, la 1495, se găseau pîrcălabii Ioan Grumezea și Lațcu ; în 1497, această funcție a fost îndeplinită de Lațcu ; în 1500, de Petru Pîrcălab, iar în anul 1504, de Petre Postelnicu.¹⁹

Domeniul aparținător celor două cetăți a fost extins : cetatea Ciceului, la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, avea în subordine 63 de sate, iar Cetatea-de-Baltă, 7 sate. Unii nobili, nerecunoscînd dreptul de stăpînire al lui Ștefan cel Mare, prin invocarea dreptului de moștenire familială, au încercat să intre în posesiunea unor sate de pe domeniul Ciceului. Din această cauză se întîrzie cu actul introducerii lui Ștefan cel Mare în posesiunile sale. În anul 1492, Vladislav al II-lea, regele Ungariei, întărește donația cetăților printr-un act emis la 18 aprilie, dînd dispoziție voievodului Transilvaniei pentru introducerea lui Ștefan cel Mare în posesiuni.²⁰

Legitimizarea stăpînirii prin efectuarea procedurii introducerii se tergiversează ca urmare a opoziției nobiliare, aceasta crescînd într-o perioadă de slăbire a puterii centrale. În aceste condiții, pîrcălabul Ciceului, Ioan Grumezea se opune cu arma în mînă, în anul 1497, cu ocazia unor încercări făcute de trimișii voievodului Transilvaniei de a lua în stăpînire unele sate, pe seama familiei Bánffy. Peste doi ani, la 1499, hotărîrea voievodului Transilvaniei de a lua patru sate de pe domeniul Ciceului, urmînd ca acestea să intre în posesiunea sa ca și a nobilului Ioan Ungur este zădărnicită de împotrivirea populației locale. Trimișii voievodului sînt întîmpinați de răscoala armată a iobagilor din tîrgul Reteag și din apropiere. (Manibus armatis et potentiare insurgentes)²¹.

Credem că Ștefan cel Mare a stăpînit de la început cele 63 de sate ale domeniului Ciceului, iar în scopul evitării proceselor cu unii nobili, considerați moștenitori ai unor sate, a plătit despăgubiri acestora. Astfel, membrilor familiei Bánffy a plătit prin Petru, pîrcălabul Ciceului, în 1500, suma de 3000 de galbeni pentru satele : Lăpuș, Suciul de Jos, Borcut, Răzoare, Văleni și Rohia.²²

La 13 decembrie 1502, Ștefan cel Mare plătește lui Ioan Bánffy 2000 de galbeni pentru satul Gîrboul Ciceului.²³ La aceasta se adaugă și cei 400 de florini plătiți tot în 1502, reprezentînd a patra parte a zestrei ce revenea unor descendenți ale familiei Bánffy din unele sate de pe domeniul Ciceului.²⁴

Tendințe de silnicii întîlnim și pe domeniul Cetății-de-Baltă, format din 7 sate, unde patriciatul săsesc pretinde la 1500, din partea lui Ștefan cel Mare, o despăgubire de 1785 de florini²⁵. Nu avem știri, dacă Ștefan a plătit despăgubirea pretinsă. Despăgubirile plătite de către Ștefan cel Mare sînt considerabile, mai ales, dacă avem în vedere că venitul bănesc al unui domeniu format din

¹⁹ J. J. Kádár, *op. cit.*, II, p. 396.

V. Motogna, *Cetatea Ciceului*, p. 21.

²⁰ E. Veres, *Fontes*, IV, p. 43—44 și 45—46.

²¹ *Ibidem*, p. 48.

²² *Ibidem*, p. 50—53.

²³ *Ibidem*, p. 63—64.

²⁴ *Ibidem*, p. 59—63.

²⁵ N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, Colecția Hurmuzaki, București, 1911, vol. XV—1, p. 155—156.

o sută de sate se ridica, la jumătatea secolului al XV-lea, la circa 1000 de flori. ²⁶

Procesele pentru stăpânirea unor sate de pe domenii continuă și în timpul urmașilor lui Ștefan cel Mare : în 1514, Vladislav, pîrcălabul Ciceului, se opune cu arma, cu ocazia unor încercări de acaparare a unor sate aparținătoare domeniului. ²⁷ Același procedeu folosește și Sava, pîrcălabul Cetății-de-Baltă care, în 1517, alungă cu armele oamenii voievodului Transilvaniei, argumentînd acțiunea sa cu dreptul de stăpînire a domnitorului moldovean asupra acestor pări. ²⁸

Organizarea vieții spirituale a noilor supuși se manifestă prin ridicarea mănăstirii de la Vad, din apropierea Ciceului, unde „ab antiquo“ a existat o puternică așezare monahală, la rangul de episcopie. Din această perioadă datează și biserica episcopiei care s-a ridicat în ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare. Planul de bază este de origine bizantină triconic cu hore laterale, plan utilizat cu precădere în arhitectura moldovenească din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Stilului predominant moldovenesc în construcție i se adaugă și unele motive gotice ca : ogiva ferestrelor, nervurile boltirii, datorate unor meșteri autohtoni, care au efectuat lucrările de detaliu. ²⁹ Episcopii Vadului au fost subordonați, din punct de vedere ierarhic, Mitropoliei Sucevei menținînd legături culturale și cu alte centre din Moldova de unde se aduceau „cărți sfinte“ pentru necesitățile de cult. ³⁰

După moartea lui Ștefan cel Mare, fluctuațiile vieții politice din epoca lui Petru Rareș conferă cetăților transilvăneni rolul de punct de sprijin al domniei. Luptele pentru tronul Ungariei dintre Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg, după prăbușirea regatului maghiar la Mohács, au facilitat angajarea în dispută a domnitorului moldovean. Sprijinul acordat de către Petru Rareș putea avea un rol hotărîtor pentru unul sau altul dintre candidați. Solicitînd ajutorul Moldovei, în cursul lunii mai 1529, se încheie acordul de la Lipova între Ioan Zápolya și Petru Rareș, conform căruia, în schimb ajutorului, în lupta împotriva partidei ferdinandiste se reconfirmă domnitorului posesiunile moștenite în Transilvania, primind în afară de acestea și cetățile : Bistrița, Unguraș împreună cu domeniile aparținătoare și Valea Rodnei cu minele de argint de aici. ³¹

Situația tulbure din Transilvania, întărirea partidei ferdinandiste prin adăugarea nobilimii mari, conduse de voievodul țării, Ștefan Mailat, și a orașelor săsești, reclamă intervenția operativă a lui Petru Rareș. Hotărîrea domnitorului de a sprijini efectiv partida lui Ioan Zápolya a fost luată ca urmare și a opririi sale de către ferdinandiști de a lua în stăpînire noile posesiuni. Orașul Bistrița s-a

²⁶ Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, București, Edit. științifică, 1968, p. 71.

²⁷ J. Kádár, *op. cit.*, vol. II, p. 393.

²⁸ Hurmuzaki, XV-1, p. 437—438.

²⁹ Alexandru Lapedatu, *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din sec. XV și XVI*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice“, București, 1912, V, p. 23—29; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, vol. I, p. 524.

³⁰ Nicolae Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, extras din „Analele Academiei Române“, București, seria II, tom. 27, 1905, p. 5.

³¹ V. Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 18.

opus în a-l recunoaște pe domnitorul moldovean ca noul lor stăpîn, iar cetatea Ungurașului se găsea în mîinile ferdinandistilor.³² Situația a fost agravată și de incidentul nejustificat al asasinării lui Toma, pîrcălabul Ciceului, cu ocazia unor tratative duse cu vicevoievodul Transilvaniei, Alexie Bethlen.³³

Armata moldovenească care se îndrepta spre Transilvania s-a împărțit în două tabere : una, sub conducerea vornicului Grozav, trecînd pasul Oituzului a acționat în sud-estul Transilvaniei repurtînd o însemnată victorie asupra ferdinandistilor, la Feldioara. A doua armată, mai redusă la număr, a pătruns în Transilvania dinspre nord, urmărind un dublu scop : depresurarea cetății Ciceului, asediată de către ferdinandști, și supunerea Bistriței și cetății Ungurașului.

Trecerea armatei moldovenești, condusă de Barbovski, portarul Sucevei și Danciu, fostul pîrcălab al Romanului, prin părțile Lăpușului a determinat o ridicare în masă a populației locale, alăturîndu-se moldovenilor. Depresurarea cetății asediate s-a putut realiza prin apariția în fața Ciceului, la 20 iunie 1529, a armatei moldovenești conjugată cu o răscoală de pe domeniu.³⁴ Activitatea moldovenilor, în continuare, în ținuturile de nord ale Transilvaniei s-a concentrat spre realizarea luării în stăpînire a Ungurașului și supunerea orașului Bistrița. Invitația lui Petru Rareș adresată bistrițenilor, la 31 iulie, de a preda Ungurașul „lui Dracșin și Simion, castelanii noștri de la Ciceu“, nu a fost luată în seamă.³⁵

Asediul și cucerirea Ungurașului, la 10 septembrie a aceluiași an, a întărit pozițiile moldovenilor în conflictul cu Bistrița.³⁶

Prelungirea conflictului cu orașul Bistrița, care a aderat la partida ferdinandistă, se explică prin întărirea capacității de rezistență a orașului în urma ajutoarelor sosite din partea Sibiului.³⁷ Asediul Bistrița, condus de Simion și Dracșin, pîrcălabii Ciceului, a început în luna octombrie 1529 și s-a prelungit pînă în februarie al anului următor, conflictul încheindu-se prin recunoașterea suzeranității lui Petru Rareș și angajamentul de a plăti darea de la Sf. Martin.

Armistițiul, ce s-a încheiat între Petru Rareș și orașul Bistrița, a fost urgentat și de noile tendințe în politica externă a domnitorului.

Înlăturarea, în 1534, de pe arena vieții politice a lui Aloisie Gritti, om cu mare influență la Poartă, a produs o nouă constelație a vieții internaționale manifestată și printr-o atitudine vădit antiotomană a lui Petru Rareș. În afirmarea cu succes a tendințelor antiotomane a domnitorului, a reluării luptei împotriva cotropitorilor, un rol de sprijin trebuia să revină lui Ferdinand de Habsburg, interesat și el în extinderea influenței sale asupra Transilvaniei. Una din clauzele care trebuia să ducă la o înțelegere între cei doi și realizarea unei acțiuni antiotomane comune a fost recunoașterea de către Ferdinand a existenței unor posesiuni moldovenești în Transilvania. În acordul încheiat la 10 martie 1535,

³² *Ibidem*, p. 20.

³³ E. Veress, *Fontes...*, IV, p. 192.

³⁴ *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 324.

³⁵ E. Veress, *Fontes...*, IV, p. 194.

³⁶ V. Motogna, *Ungurașul sub Petru Rareș*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională“, București, 1924, p. 319.

³⁷ *Idem*, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, p. 24.

se recunoaște dreptul lui Petru Rareș de a stăpîni peste cetatea Ciceului, Cetatea-de-Baltă, Unguraș, Rodna și orașul Bistrița.³⁸

Tratatul de alianță încheiat între Ferdinand de Habsburg și Petru Rareș, la 4 aprilie 1535, nu a însemnat și unele garanții reale pentru Moldova în fața ambițiilor de cotorpire ale Porții și a dușmăniei cu polonii.

Folosindu-se de contextul favorabil al desfacerii alianței cu Moldova, Ioan Zápolya adoptă o poziție ambiguă tinzînd spre ocuparea posesiunilor domnitorului din Transilvania. În urma unui asediu îndelungat cade în mîinile lui Zápolya, în vara anului 1536, cetatea Ungurașului și cu ea și cele 34 de sate ale domeniului.³⁹

Instabilitatea vieții politice, perspectiva unor războaie grele cu turcii au conferit posesiunilor din Transilvania rolul de puncte de sprijin ale domniei.

Intervenția antiotomană din anul 1538, dublată de trădarea boiermii, a atins scopul propus: al îndepărtării lui Petru Rareș de la conducerea țării. Domnitorul, pribeag, după încercări grele a găsit refugiu în cetatea Ciceului (la 28 septembrie 1538) unde i-a fost adăpostită familia încă de mai înainte. Trădarea boierimii continuă și în cetate prin organizarea unui complot condus de Simion, pîrcălabul cetății, în înțelegere cu Anastasie, episcopul Vadului. Conspirația, care urmărea prinderea și predarea lui Petru Rareș dușmanilor, a eșuat.⁴⁰

Căderea lui Petru Rareș de la conducerea Moldovei a oferit lui Ioan Zápolya un nou prilej de a smulge și celelalte posesiuni din Transilvania. Asediul cetății Ciceului, condus de Gheorghe Martinuzzi, tezaurierul țării, și Emeric Balassa, voievodul Transilvaniei, se prelungi patru luni și s-a sfîrșit prin ocuparea fortului, poate și în urma unui compromis conform căruia domnitorul și-a păstrat dreptul de a rămîne la Ciceu. Cetatea-de-Baltă a fost și ea supusă, Bistrița, recunoaște și acceptă noua situație, iar ținutul Rodnei continuă să mențină vechile raporturi.

Din această cetate a pornit Petru Rareș, după o ședere de un an și patru luni, pe lungul și anevoiosul drum, în ianuarie 1540, pentru a se împăca cu sultanul Soliman Magnificul. La 23 iunie 1540, Petru Rareș se găsea la Constantinopol scriind de aici lui Toma Woldorfer din Bistrița și cerînd știri despre familia rămasă la Ciceu.⁴¹

Odată cu reocuparea tronului moldovean, una din primele măsuri ale domnitorului a fost aducerea la Suceava a familiei rămase la Ciceu.⁴²

În scopul redobîndirii posesiunilor transilvănene, dintre care cetatea Ciceului și Cetatea-de-Baltă au intrat în zestrea Izabelei, soția lui Ioan Zápolya, Petru Rareș a purtat un proces îndelungat. Tergiversarea recunoașterii drepturilor sale de stăpînire a constituit și principala cauză a relațiilor încordate cu Transilvania în acești ani. Bistrița a fost adusă sub ascultare încă în toamna anului 1542 cu obligația de a plăti tributul retroactiv pe timp de patru ani.⁴³ Încercările armatei moldovenești, în toamna anului 1543, de a ocupa cetatea Ciceului prin surprindere au rămas fără rezultat, dar pericolul intervenției continuă și în anul

³⁸ Hurmuzaki, XV, 1, p. 139.

³⁹ J. Kádár, *op. cit.*, vol. II, p. 108.

⁴⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 147.

⁴¹ Hurm., XV, 1, p. 390.

⁴² *Cronica lui Macarie*, în Ion Bogdan, *op. cit.*, p. 103.

⁴³ Hurm., XV, 1, p. 390.

următor.⁴⁴ Găsește astfel explicație temerea lui Gheorghe Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, la auzul unor știri cu privire la niște „răufăcători din părțile Moldovei“ (malefactores de partibus Moldaviae) care ar fi încercat cuprinderea Ciceului prin surprindere. În acest sens, atrage atenția asupra pericolului iminent ce plana și asupra orașului Bistrița, printr-o scrisoare datată la 14 iunie 1544.⁴⁵

Procesul mult tergiversat se sfârșește în vara anului 1544, printr-o hotărâre a dietei transilvănene ca : asupra celor două domenii să fie recunoscute drepturile lui Petru Rareș, dar cetățile să fie dărimate înainte de a fi predate.⁴⁶ În scopul grăbirii distrugerii cetății Ciceului și Cetății-de-Baltă au fost aduși meșteri pietrari cu târnăcoape și drugi de fier din orașele Bistrița și Mediaș.⁴⁷

În timpul primei domnii, Petru Rareș stăpînea peste un teritoriu întins din Transilvania, fapt ce marca apogeul puterii sale. Aria geografică a posesiunilor se extindea asupra părților de nord ale Transilvaniei cuprinzînd cetatea Ciceului cu un domeniu format din 63 de sate : Ambriciu, Bața, Baba, Bîrsăul-Mare, Bogata de Jos, Bogata de Sus, Borcut, Băița, Ciceu-Corabia, Cășeu, Căpîlnea, Ciceu-Giurgești, Ciceu-Mihăiești, Cristeștii-Ciceului, Cițcău, Coldău, Coplean, Chiuești, Dăbîceni Dămăcușeni, Dobricul Lăpușului, Dolheni, Dumbrăveni. Drăghia, Gîlgău, Glod, Gîrboul-Dejului, Gostila, Fîntînele, Hășmașul-Ciceului, Ileanda, Ilișua, Lelești, Libotin, Lăpuș, Muncel, Mănăștiurel, Mica, Jichișul de Sus, Negriștești, Petrești, Peștera, Rugăsești, Orman. Răzoare, Reteag, Rogoz, Rohia, Raffa (contopit cu Glod), Poiana Blenchii, Sasmezeu (azi dispărut), Suciul de Sus, Somcutul Mic, Slatina (azi dispărut), Sînmărgghita, Sălișca, Suciul de Jos, Uriu, Urișor, Văleni, Vad și Vima Mare.

De domeniul Cetății-de-Baltă aparțineau (7 sate) : Cetatea-de-Baltă, Crăciunelul de Sus, Corneștii, Feisa, Sîntămăria, Tătîrlăua și Veseuș. Domeniul cetății Ungurașului era format din 34 de sate : Boda, Braniște, Bozieș, Bozcut, Arcalia, Chiraleș, Cămărașu, Gherla, Chețiu, Chintelnic, Batin, Cutca, Ciaba, Fizeșul-Gherlii, Iacobeni, Mintiul-Gherlii, Mănăstirea, Măhal, Nireș, Ruși, Nicula, Oșorhel, Petrihaza, Sîmboleni, Salatiu, Sîmboieni, Sînmartin, Sîntioana, Sărăjel, Tentea, Top, Cornești, Vița și Unguraș.

De domeniul minier al Rodnei aparțineau satele : Ilva, Feldru, Maier, Rodna și Sîngeorz. Districtul Bistrița a fost format din 22 de sate : Albeștii Bistriței, Budacul de Jos, Crainimăt, Dumitrița, Dorolea, Dipșa, Ghinda, Jela, Lechința, Livezile, Monariu, Mărișel, Pietriș, Satu-Nou, Sîntioana, Sigmir, Slătinița, Sîngeorzul Nou, Tonciu, Unirea, Vermeș, Viișoara.

Conducerea domeniilor a fost exercitată de pîrcălabii cetăților, respectiv ținutul minier al Rodnei avea în frunte un camerar al domnului. Posesiunile de pe Valea Someșului, situate una lîngă alta, formau o unitate mai mare, conducerea lor fiind coordonată de pîrcălabii Ciceului. În conducerea acestui ținut extins, un rol de seamă a revenit și episcopului de la Vad. Cu ocazia tratatelor

⁴⁴ *Hurm.*, XV, 1, p. 434.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 438.

⁴⁶ Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanias*, Sibiu, 1782, tom. 1, p. 418.

⁴⁷ V. Motogna, *Cetatea Ciceului...*, p. 49.

din 1529 din orașul Bistrița, alături de pîrcălabii Ciceului : Dracșin și Simion, îl găsim și pe Anastasie, episcopul de la Vad.⁴⁸

Referindu-ne la ponderea economică a domeniilor, remarcăm că Cetatea-de-Baltă, cu ocazia zălogirii ei în 1471 și 1479, a fost evaluată la 20.000 de galbeni, sumă ce corespunde și cu prețul fixat pentru domeniul Ciceului cu ocazia unor asigurări făcute la 1541.⁴⁹ Cetatea Ungurașului a fost zălogită în anul 1537 cu 6000 de galbeni.⁵⁰

Situația domeniilor cetății Ciceului și a Cetății-de-Baltă o cunoaștem dintr-o conscripție făcută în anul 1553. Veniturile domeniilor proveneau din cens, dijmă și crîșmărit. Pe domeniul Ciceului prevalează renta în bani, suma înscrisă în conscripție ridicîndu-se la 3250,64 de florini, iar cea rezultată din renta în produse, la 2120 de florini.⁵¹

Pe domeniul Cetății-de-Baltă situația este inversă : veniturile din produse depășind cele realizate în bani, ating suma de 200—250 de florini, deci veniturile domeniului nu depășesc suma de 400—500 de florini.⁵²

Din crîșmărit, pe domeniul Ciceului s-a obținut un cîștig de 1130,64 de florini.⁵³ Acest venit, deși trebuie să fi existat și pe domeniul Cetății-de-Baltă nu se găsește atestat în conscripție. Renta în natură s-a realizat din dijele de semănături, vin și porci la care se adaugă și datul oilor (quingagesima). Cnejii, al căror număr a fost ridicat pe domeniul Ciceului, erau obligați la daruri realizate din vînat. O contribuție însemnată în obținerea unor venituri o aveau : districtul Bistriței și ținutul Rodnei. Veniturile bănești obținute de la Bistrița se ridicau la 1000 de florini provenind din darea cu ocazia zilei de Sf. Mihaiu. Deși situația politică internă tulbure din prima jumătate a veacului al XVI-lea a avut ca efect stagnarea producției, minele de argint de la Rodna, așa cum rezultă din mențiunile călătorilor străini, rivalizau cu cele de la Baia-Mare.⁵⁴ În apropierea Lăpușului, pe domeniul Ciceului a funcționat o mină de argint avînd probabil o producție mai redusă. Materialul pietros de tufă vulcanică ce forma masivul Ciceului a fost exploatat confecționîndu-se pietre de moară ce se vindeau pe întreg teritoriul Transilvaniei. Între obligațiile iobagilor este înscrisă și confecționarea pietrelor de moară, valoarea unei bucăți fiind stabilită la prețul de doi dinari și se desfăcea pe domeniu la un preț de 4 dinari iar în afara domeniului cu 8 dinari.⁵⁵

O situație aparte a avut episcopia Vadului, bucurîndu-se de autonomie în cadrul domeniului Ciceului. Episcopia, avînd în subordine două sate și o moară pe Someș, prin noi donații, făcute de Petru Rareș, stăpînea peste 4 localități : Vad, Slatina, Bogata de Jos, Bogata de Sus.

⁴⁸ Hurm., XV, 1, p. 336—337.

⁴⁹ V. Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, p. 60.

⁵⁰ J. Kádár, *op. cit.*, vol. II, p. 108.

⁵¹ D. Prodan, *Domeniul cetății Ciceu*, în *op. cit.*, vol. II, p. 133.

⁵² Idem, *Domeniul Cetății de Baltă*, în *op. cit.*, vol. II, p. 331.

⁵³ D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 150.

⁵⁴ Georg Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniei*, în *Călători străini despre țările române*, București, Editura științifică, 1968, vol. III, p. 218.

⁵⁵ Károly Kos, *Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu*, în „An. muz. etnogr. Transilv.”, 1959—1961, p. 85.

Influența episcopiei a depășit mult teritoriul domeniului, devenind principalul centru religios dar și de învățămînt ecleziastic în partea de nord a Transilvaniei. Decăderea ei începe abia la începutul veacului al XVII-lea, odată cu ridicarea mitropoliei de la Bălgrad.

Demolarea cetății Ciceului și a Cetății-de-Baltă, la 1544, a știrbit autonomia stăpînirilor moldovenești, devenind simple domenii și facilitînd, astfel, exercitarea unui control asupra lor din partea principelui Transilvaniei.

Domnia lui Alexandru Lăpușneanu a marcat și o perioadă de creștere a anarhiei feudale în Moldova producînd o instabilitate internă, ceea ce s-a manifestat, în primul rînd, prin distrugerea sistemului defensiv al țării. În aceste condiții, domeniile din Transilvania încă în vara anului 1552 au trecut în mîinile regelui Ferdinand de Habsburg care a reușit să-și extindă dominația, vremelnice, asupra Transilvaniei.⁵⁶

Întărirea noii forme de conducere a principatului în Transilvania, necesitatea alianței cu Moldova au dus la reconfirmarea drepturilor domnilor Moldovei asupra posesiunilor. Dieta din toamna anului 1558 a hotărît restituirea domeniilor cu clauza recunoașterii de către oamenii domnului a autorităților și legilor Transilvaniei.⁵⁷

Stăpînirea moldovenească se menține, în continuare, asupra domeniilor pînă în 1561, cînd Alexandru Lăpușneanu renunță definitiv asupra drepturilor sale, sperînd, în schimb, în ajutorul Transilvaniei împotriva pretendentului la tron, Iacob Eraclide. O scrisoare a lui Ioan Sigismund, principele Transilvaniei, către sultanul Suleiman subliniază, în 3 ianuarie 1563, că Alexandru vodă a renunțat de bună voie la dreptul lui de stăpînire asupra posesiunilor din Transilvania.⁵⁸

În scurta lui domnie, Despot vodă a încercat redobîndirea posesiunilor, recunoașterea drepturilor sale fiind considerată ca o condiție esențială a relațiilor bune cu principele Ioan Sigismund.⁵⁹ Conform informațiilor transmise de Ioan Belsius, agent de legătură al regelui Maximilian în Moldova, Despot vodă a efectuat pregătiri militare de mare amploare adunînd 50.000 de călăreți și 40.000 de pedestrași în vederea unei intervenții în Transilvania.⁶⁰

Sfîrșitul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu încheie și perioada stăpînirii domnilor moldoveni asupra posesiunilor din Transilvania care, în extensiune, a durat aproape 8 decenii.

În răstimpul trecut de la moartea lui Ștefan cel Mare cunoaștem pe unii dregători ai domnilor moldoveni în fruntea posesiunilor din Transilvania. Astfel, în fruntea cetății Ciceului se găsește, la 1506, Petre Postelnicul, la 1514, Ladislau Pîrcălab, la 1517, Draguta și Dragoș, între 1526—1529, Toma pîrcălabul, între 1529—1538, Simion și Dracșin. Uneori se menționează doar Simion Dracșin; între 1551—1552, Ioan Vrînceanu, la 1559, Cristofor Orăș îndeplinește funcția de dregător al „locului pustiu al Ciceului”. În fruntea Cetății-de-Baltă îi avem pe: pîrcălabul Alexie, la 1507, pe pîrcălabul Sava, la 1515, pe pîrcălabul Petru, la 1550 și pe pîrcălabul Luca la 1559.

⁵⁶ N. Densușianu, *Documente....*, Hurmuzaki, București, 1879, II, 5, p. 449.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Hurm.*, 11—1, p. 450.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 421.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 420.

Dregătorii lui Petru Rareș la cetatea Ungurașului au fost : în 1530, pîrcălabul Rohatu și Matei Vistiernicul. În fruntea ținutului minier Rodna, la 1530 se afla camerarul domnesc Ioan Teleagă.

Amintirea stăpînirii moldovenești s-a menținut de-a lungul veacurilor în tradiția populară și în puținele vestigii arhitectonice. Unele denumiri în părțile Ciceului ca : Fîntîna lui Grumaz, Vîlceaua Doamnei, Fîntîna Vlădicului pot fi puse pe seama unor personaje reale care și-au săpat amintirea lor și în toponimia ținutului.⁶¹

Vestigiiile arhitectonice din această perioadă ni s-au transmis într-o stare degradată. Cetatea-de-Baltă a dispărut cu desăvîrșire. Rămășițele cetății Ungurașului se găsesc sub un uriaș tumul de pămînt. Biserica Vadului se păstrează în stare bine conservată, cu unele adaosuri din secolul trecut. Cetatea Ciceului, expusă coroziunii timpului și activității utilitariste a omului, s-a ruinat în așa măsură încît astăzi nu se păstrează decît resturile unui turn, în partea de nord-est a colinei ce formează dealul cetății. Credem că această cetate a fost ridicată după un plan patrulater cu patru turnuri pe cele patru colțuri.⁶²

Din epoca lui Ștefan cel Mare, cînd s-a efectuat reamenajarea cetății Ciceului, se păstrează un relief cu stema Moldovei (astăzi la Muzeul de istorie a orașului Dej) înscrisă într-un scut festonat, executat în stilul Renașterii.